

Др Мирослав **ЛУКЕТИЋ**

ПРОШЛОСТ ЦРНЕ ГОРЕ У ПУБЛИЦИСТИЦИ ДО 1918. ГОДИНЕ

У саопштењу се разматрају резултати проучавања прошлости Црне Горе објављени у црногорској публицистици закључно са 1918. годином. Обимна литература историографског карактера из пера наших и страних истраживача, путописаца, политичара и других личности које су проучавале историју Црне Горе, долазиле и боравиле у њој, а своје радове објављивале вани, није навођена и коментарисана. Та тема заслужује посебну пажњу и критичку оцјену.

Жеља нам је била да покажемо развојни пут црногорске историографије и њене резултате објављене у публицистици од времена појаве *ГРЛИЦЕ*, 1835. године, закључно са капитулацијом Црне Горе као самосталне државе; да прикажемо који су фактори утицали на развој научне мисли и каква су њена методолошка и идејна опредјељења, ко се бавио истраживањима и која су главнија дјела објављена. Питања се разматрају цјеловито за Црну Гору, у оквиру њених данашњих граница.

Прије 150. година на Цетињу се 1835. појавила *ГРЛИЦА*, календар-годишњак, под уредништвом Димитрија Милаковића, Његошевог секретара. Од те прве периодичне публикације па до 1918. тј. за 83 године, евидентиран је излазак 69 наслова периодике. Од тога броја је 28 листова, 11 часописа, 9 годишњака, 13 календара, 4 билтена и 4 службене публикације.¹

Реални услови за почетак издавања периодичне публикације створени су на Цетињу, благодарећи Његошу, који је 1834. године набавио штампарију, из Русије. Након ослободилачких ратова 1876—1878. Црна Гора знатно проширује пранице, и Никшић и Подгорица постепено постају економски и културни центри у ко-

јима се организује и издавачка дјелатност. Тако је први лист *НЕВЕСИЊЕ* покренут у Никшићу 1898. године, а у Подгорици *СЛОБОДНА РИЈЕЧ* почиње да излази 1907. До 1918. године на Цетињу је излазила 41 периодична публикација, у Никшићу шест и у Подгорици двије. Од региона који су се налазили под туђинском влашћу само је Бока Которска имала организовану публицистичку дјелатност. Почев од 1844. г. у Боки редовно излази периодика и закључно са 1918. регистровано је 14 разних наслова периодике.

Један број листова који се сврставају у црногорску публицистику излазио је у мјестима ван Црне Горе и ван земље: у Београду три, у Неију код Париза три и у Женеви два. У Београду су излазили листови које је издавала опозиција према режиму краља Николе, а у иностранству они које су издавали црногорска влада у избјеглиштву и Одбор за уједињење.

Ради анализе стања важни су подаци и о континуитету излажења периодике.² Послије гашења *ГРЛИЦЕ* 1839, за пуних 25 година у Црној Гори не излази ни једна публикација. Годишњак *ОРЛИЋ* појављује се 1865. године. Без сумње најважнији датум у развоју публицистике представља појава листа *ЦРНОГОРАЦ* 1871. године. Он 1873. мијења наслов у *ГЛАС ЦРНОГОРЦА* и излази непрекидно 50 година, закључно са 1922, са прекидима (у излажењу) само 1878. и 1916. године. У Боки Которској пуних 67 година (од 1844) Которска бискупија издаје на латинском језику *CATALOGUS KLERI...*, а Православна епархија од 1874. свој годишњак под насловом *ШЕМАТИЗАМ ПРАВОСЛАВНЕ ЕПАРХИЈЕ БОКОКОТОРСКО-ДУБРАВАЧКЕ*. Од 1872. и закључно са 1913. Гимназија у Котору издаје Програм, односно Извјештај за сваку годину. У овим публикацијама, поред извјештајног дијела, објављивани су и прилози историографског карактера.

Релативно динамичан развој публицистике у Црној Гори који је услиједио после 70-тих година прошлога вијека везује се за долазак и боравак у Црној Гори групе „извањаца“, међу којима су се истицали Симо Поповић, Јован Павловић, Јован Сундечић, Лаза Костић, Сима Матавуљ, а од странаца Павле Аполонович Ровински. За развој црногорске историографије Ровински је најзаслужнији и као истраживач и као иницијатор проучавања и коришћења извора. Црна Гора није имала образованих стваралаца и своје интелигенције, па тек крајем 19. вијека, након школовања једног броја људи, домаћи кадар постепено преузима уређивање листова и часописа, а тада почиње и њихов рад на обради политичке и културне историје.

Прилози историографске садржине објављивани су у листовима, часописима, календарима и годишњацима. Највише је објављено мањих прилога из културне, правне и политичке историје. Поједини часописи имали су и сталне рубрике кроз које су приказиване нове књиге о историји Црне Горе, објављене у зем-

љи или у иностранству. Ограничен је број објављених студија и расправа, а њихова тематика је везана за приказивање личности из владајуће куће Петровића: владике Данила, Василија и Његоша.

Несумњиво је да је појава *ИСТОРИЈЕ О ЧЕРНОЈ ГОРИ*, коју је написао владика Василије Петровић и објавио је у Петровграду 1754. године, мада са доста преувеличавања и некритичности у изношењу чињеница, одиграла велику улогу у даљем приказивању прошлости Црне Горе, нарочито у доказивању њене вјековне независности.³ Под тим је утицајем писао *КРАТКУ ИСТОРИЈУ ЦРНЕ ГОРЕ* и владика Петар I, која је као незавршен рукопис објављена у *ГРЛИЦИ* за 1835. годину. Њен наставак, закључно са 1806. годином, дао је Димитрије Милаковић.

Борбе које је црногорски народ водио против Турака нарочито у XVIII и XIX вијеку, када је извојевао сјајне побједе, повећале су интересовање иностране јавности за њену судбину. Црна Гора се тада нашла у жижи интересовања особито оних словенских народа који су се налазили под влашћу туђина, па је у ери препорода и националног буђења узимана као примјер и узор. По тој основи објављивано је много прилога који су са романтичарских позиција прилазили приказивању њене прошлости, величали њен патријархални живот и моралне вриједности њеног друштва, а Црногорца уздизали до култа. Кроз народну епiku, Његошева дјела и остварења других наших писаца створена је историјска слика наше прошлости, утемељена на вјековној борби за слободу и чојству и јунаштву. Прокламовање и подржавање тих принципа било је у функцији ослобођења од Турака и уједињења са својом браћом. Имајући у виду да су борбом црногорског народа руководили људи из династије Петровића, разумљиво је да се током времена и око њихових имена стварао ореол славе и незамјељивости, што се нарочито испољило у вријеме потоњег владара Николе I. Може се без претјеривања рећи да је у Црној Гори, без обзира на њену неразвијеност у друштвено-економском и културном погледу, постојала изграђена свијест Црногорца о својој прошлости, о својој етничкој припадности и диљевима борбе за слободу. Свијест о прошлости и њеној величини везивала се за традицију српске средњовјековне државе и у том континуитету државе Црнојевића и закључно са династијом Петровића. Узалудно је у то вријеме тражити било које друге погледе, јер у науци они нијесу познати. Свијест о етничкој припадности црногорског народа је испољавана кроз стварлаштво, усмену и писану ријеч. За временски период који је предмет нашег истраживања, у црногорској публицистици нема прилога који етничку припадност Црногораца не везују за српски народ. Зато је и разумљиво што је циљеве своје ослободилачке борбе Црна Гора увијек повезивала са борбом за ослобађање српства и шире, свих југословенских народа, који су се налазили под туђинском окупацијом.

И периодика у Боки Которској, у границама дозвољеним аустроугарском цензуром, његовала је и развијала истовјетне идеје. Тако у периодици Боке доминирају прилози историјског значаја који народ овога краја третирају као дио српског народа. Већина народа овога краја сматра себе Србима, и то се манифестује у свим јавним гласилима, кроз народне обичаје, народу епiku, вјеру и друго. Може се без претјеривања констатовати да је мало крајева у којима се толико србовало као у Боки Которској. У то вријеме значајну улогу у буђењу и формирању националне свијести одиграли су бокелски прваци С. М. Љубиша, Лазар Томановић и други, као и формирање Бокоторско-дубровачке православне епархије на челу са владиком Герасимом Петрановићем.⁴ На другој страни, слободна Црна Гора, са којом је Бока у вријеме Петра I Његоша једно краће вријеме имала и заједничку управу, била је живо заинтересована за сва збивања у оусједству и преко својих полузваничних органа ЦРНОГОРЦА и затим ГЛАСА ЦРНОГОРЦА, који су се у Боки доста читали и ширили, непосредно је утицала на политичке догађаје и формирање националне свијести Бокела.

Дакле, публицистика је у Црној Гори и Боки Которској своја идејна опредјељења заснивала на ослободилачким тековинама црногорског народа, истичући његову пијемонтоку улогу у ослобађању и уједињењу српства. Таква опредјељења одговарала су политичким циљевима куће Петровића, те по тој основи нијесу ни могла бити другачија. Нарочито је то испољено у вријеме апсолутизма Николе I, који није толеришао слободоумље и критичку мисао, већ је у штампу и друге периодичне публикације које су излазиле у Црној Гори држао под строгом цензуром. Тако је публицистика морала бити у служби спољне и унутрашње политике владаоца.

Мада је почетком двадесетог вијека убрзан процес друштвеног и економског развоја, праћен и класним диференцирањем, услова за проток социјалистичких идеја у публицистици није било. Неки наговјештаји у том смјеру испољени код Јована Павловића и Павла Ровинског остали су без утицаја. Црна Гора није имала изграђену радничку класу и мислиоце марксистичког научног опредјељења. Није било услова ни за било какав организован научноистраживачки рад. Институције таквога карактера није било.

Било је, међутим, неколико појединаца који су се бавили истраживачким радом. Међу њима се истиче Марко Драговић, познати црногорски историчар, који је објавио око стотину прилога из политичке и културне историје. Више радова објавио је о Црнојевцима, о владци Васиљу Петровићу, Шћепану Малом, односима Русије и Црне Горе и сусједних земаља, о борбама Црногораца са Турцима и др.⁵ Поред Драговића, проучавањем црногорске историје бавио се и др Лазар Томановић. Запажен је његов рад ПЕТАР II ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ КАО ВЛАДАЛАЦ, објав-

љен 1896. године. Међутим, њих двојица, као и неколико других, мање запажених, који су такође објављивали прилоге из историје, били су у државној служби (Томановић је, на примјер, обављао високе политичке функције — предсједник владе), те их је то спутавало да се свестраније и критичкије посвете истраживањима. Но, док је домаћих снага у то вријеме било мало, у Црној Гори је више од двадесет година боравио и научно проучавао цјелокупну њену прошлост Павле Аполонович Ровински, руски научник револуционарно-демократских опредјељења. Његов опус раван је истраживањима једног института.⁶

Сводећи резултате истраживачког рада на проучавању Црне Горе објављене у публицистици до 1918. године, може се констатovati да организоване дјелатности у овој области није било, да се рад одвијао спонтано, захваљујући ангажовању појединаца. Публиковани радови обрађивали су само фрагменте или личности из црногорске историје. Синтетичких радова, ослобођених романтичарског гледања на прошлост, нема. Зато и није случајно што је појава Руварчеве књиге *MONTENEGRINA* (1897), која са критичких позиција разматра прошлост Црне Горе, наишла на негодовање и осуду. У црногорској публицистици нема прилога који би историјску прошлост у цјелини или пак појединачне њене догађаје разматрао, оцјењивао и тумачио са класно-социјалних и економских гледишта.

Из наведених констатација слиједи оцјена да црногорска публицистика до 1918. године у цјелини (рачунајући на комплетну периодику), као својеврсни хроничар и пратилац мање-више свих значајних догађаја, има далеко већу вриједност као извор и информација за нашу савремену историографију него што је имају резултати истраживања прошлости у овој првој фази свога развоја.

Истраживања и публиковање грађе

У једном писму из 1847. године Његош каже: „Али архив, ах архив! Богата ризница стваралаштва минулих вјекова, за мене је то сједи идол, који ме снагом магије привлачи“⁷. Овакву оцјену Његош је, као један од првих Црногораца који се бавио истраживањем грађе, дао након прикупљања докумената о Шћепану Малом. У његово вријеме у Грлици за 1836. годину објављен је текст грамоте руског цара Петра I из 1716. упућене Црногорцима, што је уједно и први објављени архивски документ у нашој периодици. У часописима и листовима који су излазили у Црној Гори до 1918. године објављено је око 150 прилога који садрже преписе старих докумената, највише писама црногорских владика. Почев од Павловићеве *ЦРНОГОРКЕ* (1884—1885) и закључно са *ДАНОМ* (1911—1912) часописи су у посебним рубрикама објављивали документе. Највише прилога објављено је у *ПРОСВЈЕТИ* (1889—1901) 30 и алманаху *БОКА* (1909—1914) — 27 прилога.

Систематски рад на истраживању и публиковању извора у Црној Гори отпочео је историчар Марко Драговић (1852—1918)⁸. Док се налазио на школовању у Русији, радио је на истраживању руских извора о Црној Гори за период 1780—1815. Прикупљену грађу објавио је по повратку у земљу. Проучавање архивске грађе наставио је у Црној Гори и Боки Которској. Намјеравао је да грађу истражује и у Венецији и Бечу, али ту замисао није могао остварити. Преписе истражене грађе објављивао је и у часописима ван Црне Горе, највише у „Гласнику Српског ученог друштва“, „Летопису Матице српске“ и „Старинама Југословенске академије“. Укупно је објавио више од 200 докумената⁹.

Поред неуморног рада на преписивању и објављивању старих докумената, Драговић је разрадио и објавио методолошке основе за прикупљање грађе под називом **УПУТСТВО ЗА САКУПЉАЊЕ МАТЕРИЈАЛА ЗА ИСТОРИЈУ И ГЕОГРАФИЈУ ЦРНЕ ГОРЕ**.

Користећи искуства других, Драговић је у Упутству испољио савремен поглед на задатак историје, пишући: „Кроз историју треба да буде приказан живот народа и најмање промјене у њему, а не само године владања владара и ратови које су они водили“¹⁰.

Објављивање Упутства у Гласу Црногорца (касније и као посебно издање) допринијело је да се из разних крајева Црне Горе почну јављати појединци, најчешће учитељи, шаљући редакцијама новина и часописа своје мање прилоге.

Поред Драговића, на исписивању старих докумената радио је и Филип Радичевић. У Боки Которској нарочито активан на сакупљању и објављивању грађе био је родољуб Дионисије Миковић, игуман Манастира Бање код Рисна. Доста докумената објавио је у **СРПСКОМ МАГАЗИНУ** и **БОКИ**, публикацијама које су излазиле у Котору под његовим уредништвом. Документе су објављивали и Сава Накићевић и Срећко Вулевић.

Резимирајући резултате рада на истраживању и публиковању извора за историју Црне Горе за период до 1918. године, треба истаћи да у то вријеме није постојала организована архивска служба која би се професионално бавила овом дјелатношћу, а није било ни других институција задужених за овај посао. Извори су објављивани без довољно критичке анализе и научне апаратуре. Рад се одвијао спонтано, а постигнути резултати су искључиво заслуга појединаца. За наведени период није издан ни један зборник докумената, као посебно издање. Црна Гора у то вријеме није имала врхунских истраживача, ерудита који би уз помоћ друштва систематски и ангажовано радили у овој области. Неоспорна је заслуга Марка Драговића, чијим је радом отворен процес истраживања и публиковања грађе, који је између два рата нарочито напредовао заслугом Душана Вуксана и резултирао објављивањем великог броја докумената у часопису **ЗАПИСИ**.

Библиографска истраживања у Црној Гори до 1918. године

Повећано интересовање међународне јавности за Црну Гору, нарочито испољено после њених успјешних борби против Турака у другој половини XIX вијека, допринијело је да се приступи и евидентирању бројних написа о њеној историји, култури и друштву у цјелини. Али први људи који су отпочели са прикупљањем и објављивањем библиографских прилога на тему Црне Горе били су странци. Тај процес започет ван граница Црне Горе није могао остати без утицаја и у њеној публицистици. Почетке налазимо у рубрикама појединих часописа који су доносили краће библиографске информације о појавама појединих страних и наших књига, најављујући их и препоручујући читаоцима.

И у овој области први организовани рад почиње Марко Драговић, па се јавља и као зачетник црногорске библиографске дјелатности. Он је, заједно са Тондинијем, који је боравио на Цетињу 1886. године, у ГЛАСУ ЦРНОГОРЦА у наставцима објавио 188 библиографских јединица о Црној Гори¹¹. Као истраживач, Драговић је увидио и значај библиографског рада, па је у границама својих могућности наставио рад на прикупљању и објављивању литературе о Црној Гори. Користећи објављене библиографије Стојана Новаковића, Валентинелија и других, Драговић 1892. године објављује посебну публикацију под називом ПОКУШАЈ ЗА БИБЛИОГРАФИЈУ О ЦРНОЈ ГОРИ са 460 јединица. Проширујући тематику библиографских истраживања, он у КЊИЖЕВНОМ ЛИСТУ за 1901. годину у наставцима даје библиографски преглед садржаја часописа, набрајајући радове око 20 просвјетних и културних радника, највише извањаца¹².

Драговић се и касније враћао објављивању библиографије о Црној Гори. Тако је у ГЛАСУ ЦРНОГОРЦА 1913. године објавио Библиографски зборник са 334 јединице.

У црногорској периодици библиографске прилоге објављивао је и Павле А. Ровински, са критичким приказом дјела о Црној Гори. Иначе, он је, као научник, о прошлости Црне Горе написао и објавио неколико хиљада страница текста. Планирао је био да једну књигу, у оквиру вицестомне историје Црне Горе, посвети библиографији. На жалост, смрт га је омела да то уради. Библиографска грађа коју је он прикупио чува се у Архиву Академије наука СССР у Лењинграду, у његовој заоставштини¹³.

Библиографски прилози у црногорској публицистици до 1918. године не могу се вредновати одвојено од степена развијености научног рада у Црној Гори у цјелини (уосталом, библиографија и јесте помоћна научна дисциплина, дисциплина у функцији развоја и подстицања науке). Зато је оправдано рећи да постигнути резултати скромних размјера одговарају стању историографије и развоју науке уопште у оновременој Црној Гори.

НАПОМЕНЕ

¹ М. Лукетић, О. Вукмировић, *Црногорска библиографија*. Сеџијске публикације, Том I, књ. 1, 1985.

² Исто.

³ Г. Станојевић, *Митрополит Василије Петровић и његово доба 1740—1766*, Београд 1978, стр. 108.

⁴ М. Лукетић, *Периодика Боке Которске*, Бока, 15—16, стр. 327—407.

⁵ Ђ. Пејовић, *Личност и дјело Марка Драговића*, ИЗ, 1968, стр. 425—452.

⁶ Ђ. Пејовић, *О личности и дјелу П. А. Ровинског*, ИЗ, I/1967, стр. 147—170.

⁷ Писмо Његоша из 1847. упућено Јеремији Гагићу, руском конзулу у Дубровнику.

⁸ Ђ. Пејовић, н. дј.

⁹ Исто.

¹⁰ Упуство . . . , Нови Сад 1885. г.

¹¹ Глас Црногорца, 1886, бр. 24—27; 31; 49; 50.

¹² М. Драговић, *Један приложак за књижевно-просвјетну историју Црне Горе*, Књижевни лист, 1901, стр. 272—277; 308—322; 371—379; 415—417.

¹³ Заоставштину Ровинског у Лењинграду проучавао је др Нико С. Мартиновић, али резултати нијесу објављени.